

УДК 338.43.02(477)

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ
УКРАЇНИ****Прокопець Л.В.**

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

В статье определен ряд основных проблем развития сельскохозяйственных предприятий, которые влияют на эффективность деятельности и уровень конкурентоспособности на внешнем рынке.

Ключевые слова: конкурентоспособность предприятия, земельные ресурсы, материально-техническая база, инвестиции, государственное регулирование, государственная финансовая политика, стратегическое маркетинговое управление.

The row of basic problems of development of agricultural enterprises that influence on efficiency of activity and level of competitiveness at the foreign market is certain in the article.

Key words: competitiveness of enterprise, landed resources, material and technical base, investments, government control, public financial policy, strategic marketing management.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання сільське господарство продовжує відігравати важливу роль у економічному розвитку. Однак, після реформування відносин власності, яке призвело до ліквідації основної частини вітчизняних колективних сільськогосподарських підприємств, відбулося погіршення конкурентоспроможності аграрної сфери в цілому. Сільськогосподарські підприємства, які раніше відповідали за розвиток соціальної інфраструктури на селі, вже не можуть фінансувати соціальну сферу. Крім того, державні кошти, які спрямовуються на розвиток сільського господарства, вкрай недостатні. Аграрний сектор працює на межі збитковості, а така галузь, як тваринництво, взагалі занепадає. Не краща ситуація і у конкретних працівників сільського господарства, заробітна плата яких залишається найнижчою серед секторів національної економіки.

Усе це є наслідком непродуманої державної політики в сільському господарстві, недосконалої законодавчої бази, яка відштовхує потенційних інвесторів та не гарантує належного захисту під час їхньої діяльності в аграрному секторі. Для успішного функціонування цей сектор потребує радикального реформування багатьох складових, зокрема, державної політики підтримки сільського господарства, реконструкції матеріально-технічної бази, належної уваги в земельних питаннях та активного інвестування з інноваційною складовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику в теоретичних, методологічних та практичних аспектах детально вивчають ряд вітчизняних науковців. Наприклад, дослідження проблем ефективного використання земельних ресурсів у сільському виробництві розглядали такі вчені економісти-аграрники як А.С. Даниленко, Д.С. Добряк, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, В.П. Ситник, В.М. Трегобчук та ін. Проблемам модернізації та реконструкції сільського господарства присвячені праці В.Г. Андрійчука, П.І. Гайдуцького, Ю.М. Лопатинського, М.Й. Маліка, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина. Питання стану розвитку та джерел формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств досліджували С.М. Кваша, М.Я. Дем'яненко, Г.М. Підлісецький та багато інших. Водночас, незважаючи на високий науковий рівень досліджень, низка проблемних питань залишаються невирішеними.

Постановка завдання. Метою статті є акцентування уваги на деякі проблеми сільськогосподарських підприємств та рівня їх розвитку на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство в Україні завжди було визначальним для соціального та економічного розвитку держави. Після проголошення незалежності в аграрному секторі економіки відбувся процес визначної реорганізації. Попри позитиви, він спричинив низку складних проблем, які не тільки залишилися у спадок від старої адміністративної системи, а й стали результатом помилок у реформуванні агропродовольчої системи та недостатній послідовності у його проведенні.

Одна з головних проблем – неефективне використання земельних ресурсів. Основними причинами низької віддачі земельного потенціалу є безгосподарне ставлення до землі, недосконала техніка та технологія обробки землі, недотримання сівозмін, недостатній обсяг внесення органічних і мінеральних добрив, недовиконання природоохоронних, комплексно-меліоративних, протиерозійних заходів. Як наслідок впливу цих та інших факторів скорочується площа орних земель, що супроводжується повільним зростанням урожайності основних сільськогосподарських культур. Для вирішення цієї проблеми та підвищення вмісту гумусу, що різко зменшується, використовують систему удобрення. З іншого боку, велика кількість мінеральних добрив поступово призводить до отруєння ґрунту і, як наслідок, сільськогосподарської продукції – як рослинної, так і тваринної. З кожним роком кількість мінеральних добрив збільшується, однак органічних – істотно зменшується (табл.1), що є негативним

явищем, оскільки на стабілізацію гумусових речовин впливає нагромадження органічної речовини, з якої у подальшому утворюється гумус.

Тобто, зменшення надходження рослинних решток і винос елементів живлення з урожаєм призводить у процесі обробітку ґрунтів до переважання процесів розкладу органічних речовин над процесами їх синтезу. Як наслідок – на значних площах орних земель втрачається найцінніша складова частина родючості ґрунту – гумус [зокрема, див.: 1, с. 50].

Таблиця 1

Внесення добрив сільськогосподарськими підприємствами України

Показник	Рік						2011р.до 2000р.,%
	2000	2001	2008	2009	2010	2011	
Внесено органічних добрив, т/га	1,3	1,3	0,6	0,6	0,5	0,5	-38,46
Внесено мінеральних добрив, кг/га	13,0	19,0	57,0	48,0	58,0	68,0	+523,1
Вапнування кислих ґрунтів, тис. га	23,9	26,7	59,9	87,8	73,2	78,3	+327,6
Гіпсування солонцевих ґрунтів, тис. га	5,1	3,6	9,8	24,6	4,4	7,2	+141,2

Крім цього, наступною проблемою сільськогосподарських підприємств є ерозія ґрунту. Щороку в усьому світі через вітрову та водну ерозію у аграрному секторі втрачається 0,3 % земель сільськогосподарського призначення, на відновлення якого потрібні десятки років, а природні умови такі, як посухи, надлишки атмосферних опадів, холодні безсніжні зими безпосередньо впливають на засолення і закислення ґрунтів, які, відповідно, роблять родючі орні землі непридатними до використання. В Україні через ерозійні процеси втрачається від 8 до 10 т. родючого ґрунту з 1 га і тільки чверть земельних ресурсів заміщується процесами ґрунтоутворення [2]. На сьогодні в країні найвищі у світі показники сільськогосподарської освоєності та розораності, деградовано 60% чорноземів, а економічні збитки від ерозії ґрунтів становлять близько 22,6 млрд. грн. [3].

Стосовно зміни кліматичних умов, то тут ситуація також не найкраща, оскільки в останні роки спостерігається глобальне потепління, яке не може не впливати на сільське господарство. Зміни відбуваються з кожним роком, постійно спостерігається нерівномірність випадіння опадів та значні посухи цілих регіонів. Для вирішення цієї проблеми використовують відповідну систему зрошування, зокрема дощувальні машини, машини і пристрої для поливу, водні насоси і насосні станції. Однак, матеріально-технічне забезпечення бажає бути кращим. Відбувається постійне зменшення його кількості, що відповідно, призводить до більшого навантаження на техніку та передчасне зношування.

Станом на кінець 2011р. в сільськогосподарських підприємствах України використовувалося 147,1 тис. тракторів, 32,1 тис. зернозбиральних комбайнів, сотні тисяч ґрунтооброблюваної, посівної та іншої техніки. Згідно з даними Держкомстату України, за останні три роки тракторний парк щорічно зменшується на 8-17 тис. шт., зернозбиральних комбайнів – на 2-4 тис., кормозбиральних комбайнів – на 3 тис. од. (табл.2).

Таблиця 2

Наявність основних видів техніки в сільськогосподарських підприємствах України на кінець року, тис.шт. [4]

Найменування техніки	Рік							2011р. до 2000р.,%
	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	
Трактори	318,9	216,9	186,8	177,4	168,5	151,3	147,1	46,1
Комбайни:								
зернозбиральні	65,2	47,2	41,0	39,1	36,8	32,8	32,1	49,2
кукурудозбиральні	7,9	4,8	3,6	3,2	2,9	2,5	2,3	29,1
картоплезбиральні	3,6	1,9	1,5	1,4	1,3	1,7	1,7	47,2
бурякозбиральні	13,0	8,5	6,6	5,8	5,1	4,2	3,8	29,2

У цих умовах площа необроблюваної землі зростає, втрати врожаю збільшуються. Тільки через невчасне виконання робіт сільське господарство країни щороку втрачає значну частину вирощеного врожаю. Це означає, що собівартість продукції підвищується, рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції знижується. І все це відбувається тоді, коли у світі активно впроваджуються новітні зміни, які полягають у біологізації технологій, заощадженні енергії, ресурсів на виконання технологічних операцій, захисті природного середовища, підвищенні екологічної безпеки та, разом із тим, підвищенні ефективності виробництва продукції.

Вирішенням низки проблем могло би стати належне інвестування, однак сільське господарство не

входить до переліку інвестиційно привабливих секторів. Оскільки ризики в аграрному секторі надто великі, то набагато вигідніше вкладати кошти у процес переробки і реалізації сільськогосподарської продукції. Одним із способів розв'язання проблеми, фактором залучення інвестицій повинна стати аграрно-промислова інтеграція.

У 2011р. суб'єктами господарювання за рахунок усіх джерел фінансування в аграрний сектор вкладено 18,2 млрд. грн. інвестицій в основний капітал, що на 32,0% більше, ніж у 2010 р. Питома вага інвестицій у зазначені види економічної діяльності становить 7,6% від загальнодержавного обсягу інвестицій в основний капітал (у 2010 р. – 7,1%). За рахунок коштів державного бюджету освоєно 317 млн. грн., що становить 1,7% інвестицій в основний капітал у цей вид діяльності.

Як засвідчують статистичні дані, нарощування обсягів інвестицій відбувається у будівництво, торгівлю та інші види економічної діяльності, тоді як сумарна частка інвестицій у сільське господарство та промисловість скоротилася відповідно з 46,7 % до 43,8 % (табл.3).

Як бачимо, обсяги інвестицій в основний капітал сільського господарства у фактичних цінах зросли у 11,6 разів, промисловості – лише у 6,3 раза. Спостерігається чітко виражена тенденція до скорочення частки інвестицій, спрямованих у промислове виробництво, хоча в аграрний сектор у середньому залучаються лише 6,0 % інвестицій в основний капітал.

Станом на 01.07.12 в агропромисловий комплекс України було залучено 6217,7 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій. Обсяг залучення іноземних інвестицій у сільське господарство збільшується, однак він недостатній.

Передовий позитивний досвід засвідчує, що суттєвою рисою інвестиційних процесів у сільському господарстві є їхня соціальна спрямованість. Активно працюючи в агросфері, переважна більшість інвесторів постійно й активно включаються в життя тих територій, де ведуть свою діяльність. Після вивчення реальних потреб кожного населеного пункту з місцевою владою укладаються угоди про соціальне партнерство. Отже, здійснюється благоустрій сіл, проводиться ремонт доріг, вулиць, шкіл, фельдшерсько-акушерських пунктів тощо. Названі заходи є необхідними, оскільки в сільському господарстві порушений мотиваційний механізм, який мав би зумовлювати реалізацію соціальних функцій.

Таблиця 3

Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності 2001-2011 років

Рік	Інвестиції в основний капітал у фактичних цінах				
	у сільське господарство		у промисловість		усього інвестицій
	млн. грн.	частка у загальному обсязі інвестицій, %	млн. грн.	частка у загальному обсязі інвестицій, %	
2001	1552	4,8	13651	41,9	32573
2002	1854	5,0	15112	40,7	37178
2003	2054	4,0	19726	38,7	51011
2004	3278	4,3	28191	37,2	75714
2005	4905	5,3	35031	37,6	93096
2006	7190	5,7	44804	35,8	125254
2007	9338	5,0	64341	34,1	188486
2008	16682	7,1	76618	32,9	233081
2009	9295	6,1	57658	38,0	151777
2010	12106	7,1	58558	34,2	171092
2011	17981	7,6	86313	36,2	238175

Одним з основних інвесторів сільськогосподарського виробництва, який забезпечує сталий економічний розвиток, ефективне використання земель, оновлення матеріально-технічної бази, є держава.

Державна підтримка сільського господарства в Україні зокрема регулюється Законами України «Про державну підтримку сільського господарства України» [5], «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [6], Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» [7], крім того, значна увага надається розвитку ринку матеріально-технічних ресурсів, регулювання якого було визначено Указами Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» (2000 р.) [8], «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку» (2004р.) [9] та ін. Визначальною є «Комплексна програма підтримки села на період до 2015 року» [10], яка передбачає збільшення обсягів валової продукції за допомогою вкладення значного обсягу інвестицій та нарощування основних засобів сільського господарства.

На даному етапі ринок інвестицій негативно реагує на всі внутрішньополітичні коливання в державі. Особливо це помітно стосовно сільськогосподарських підприємств, оскільки ступінь ризику

вкладень в цю галузь надто великий. Крім того, стан і привабливість інвестиційного клімату залежить від сприятливого податкового режиму. Але прийняті в Україні нормативні документи й подальші озвучені наміри з питань оподаткування зробили інвестиційний клімат у сільському господарстві країни ще менш привабливим. Відсутність гнучких систем страхування підприємницьких ризиків інвесторів, спеціалізованих страхових компаній, орієнтованих на захист малого бізнесу з іноземними інвестиціями при мінімальних тарифах і податкових пільгах, достатнього страхового захисту підприємців від різних ризиків, гарантійно-заставних фондів також відштовхує інвесторів [11, с.165]. Однак, вдосконалення інвестиційної політики дасть можливість розробити шляхи і механізми підвищення ефективності виробництва, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності продукції і підприємства загалом. Така політика повинна містити інноваційну складову, оскільки належне інвестування передбачає впровадження інноваційних технологій. Так, у Законі України «Про інвестиційну діяльність» [12], інноваційна діяльність є однією із форм інвестиційної діяльності і здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу.

За період незалежності України фінансова підтримка держави в сільському господарстві була обмеженою, непослідовною і навіть не забезпечувала паритетності у міжгалузевому товарообміні. Згідно з прийнятим Законом України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» [13], на пряму підтримку сільського господарства у 2012 р. планується витратити лише 33% загального обсягу аграрного бюджету, що є одним з найнижчих показників за останні роки. Для порівняння, у 2007 р. і 2008 р. на пряму підтримку аграріїв витрачали, відповідно, 63% і 57% аграрного бюджету. Якщо порівнювати в грошовому еквіваленті, то планові витрати на пряму підтримку сільськогосподарських виробників у 2012 р. удвічі менші, ніж у 2008 р., і на 31% менші, ніж у 2011 р.

Як бачимо, таке фінансування галузі вкрай незадовільне і це, на нашу думку, спричинено внаслідок розпорошеності державної фінансової підтримки за безліччю програм та окремих заходів, незабезпечення на ринку однакових економічних умов, недосконалості механізмів та інструментів підтримки, непрозорості, непрогнозованості, нестійкості механізмів спрямування і використання бюджетних коштів, відсутність довгострокової стратегії та вибору пріоритетів ринку, ненадходження коштів до безпосереднього виробника.

Зазначений фактор, в свою чергу, впливає на інноваційний розвиток сільського господарства, оскільки виробники самостійно не здатні сприяти зростанню технічного рівня аграрного виробництва, впроваджувати ресурсозаощаджувальні та чисті технології, вводити систему консультування як з вітчизняними, так і з іноземними сільськогосподарськими виробниками [14].

Система державної підтримки сільського господарства потребує розв'язання проблем, які стосуються кредитної, цінової, регуляторної та страхової діяльності. Зокрема, невиконання законодавчо встановлених вимог щодо обов'язкового страхування сільськогосподарського виробництва веде до значних витрат державного бюджету на ліквідацію наслідків стихійних лих. Дана система фінансування сільського господарства звужує доступ малих сільськогосподарських підприємств і не забезпечує ефективне використання отриманих ресурсів. Крім того, наявний недосконалий механізм одержання й розподілу бюджетних коштів і порушення бюджетної дисципліни при їхньому використанні. Зокрема, це спричинено зміною порядків та механізмів виділення коштів з державного бюджету, їх громіздкістю, запізненим затвердженням й внесенням до них неодноразових змін протягом року.

Актуальним на сьогодні є питання щодо організації та управління ринковою діяльністю сільськогосподарських підприємств, оскільки на сучасному етапі зростає конкуренція на ринку як з боку вітчизняних, так і з боку зарубіжних товаровиробників. У більшості сільськогосподарських підприємств відсутнє стратегічне маркетингове управління, яке дозволяє своєчасно здійснювати зміни, які відповідають запитам конкурентного маркетингового середовища. Також відсутня можливість отримувати довгострокові конкурентні переваги на основі стратегічного динамічного бачення. На більшості підприємств маркетингові функції реалізуються здебільшого керівниками, які є фактичними їхніми власниками. При розробці планів вони керуються власним досвідом в умовах обмеженого доступу до інформації. Бачення довгострокової перспективи – основа стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства. Даний процес потребує величезних зусиль, витрат часу і ресурсів, що у теперішній час для багатьох підприємств є проблемою.

Також слід враховувати, що для забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств особливо важливо є спостереження за новітніми досягненнями та розробками в агротехніці виробництва продукції (ефективні технології, сорти, сільськогосподарська техніка, добрива, засоби захисту рослин) та в суміжних галузях. Разом з іншими спеціалістами, маркетологами повинні оцінювати необхідність їх придбання, ефективність застосування та розробляти заходи щодо можливого вдосконалення існуючого виробничого арсеналу.

Висновки. Зазначені проблеми у своїй сукупності становлять суттєву загрозу для сільського господарства України. Тож, необхідно активно шукати засоби та шляхи, які б покращили матеріально-технічне забезпечення, мотиваційний механізм, інвестиційний клімат, стратегію управління та організаційно-правову систему. Конкретизація шляхів розв'язання зазначених проблем становить завдання подальших наукових досліджень.

Література

1. Березюк С.В., Березюк Ю.Б. Сучасні проблеми землекористування в сільському господарстві / С.В.Березюк, Ю.Б.Березюк // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 47–53.
2. Наші ґрунти: бажані, під загрозою й охороною // Пропозиція. – 2010. – №10. – С. 38–43.
3. Богіра М.С. Землекористування в ринкових умовах: еколого-економічний аспект: монографія / М.С. Богіра. – Львів: Львівський національний аграрний університет, 2008. – 225 с.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
5. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. №1877-IV.
6. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. №2982-IV.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19.09.07 р. № 1158.
8. Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р. №767/2000.
9. Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку» від 30.08.2004 р. №1021/2004.
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми підтримки села на період до 2015 року» від 19.09.2007 р. №1158.
11. Чорна Н.П. Модернізація і реконструкція сільського господарства та села / Н.П. Чорна // Інноваційна економіка. – 2010. – №18. – С.163–168.
12. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. №1560-ХІІ.
13. Закон України «Про державний бюджет України на 2012 рік» від 22.12.2011 №4282-VI.
14. Дем'яненко М.Я., Іванина Ф.В. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М.Я. Дем'яненко, Ф.В. Іванина // Економіка АПК. – 2009. – №9. – С. 3–9.